

БОГОРОДИЦА ПАНМАКАРИСТОС В ПОСТВИЗАНТИЙСКОТО ИЗКУСТВО

Изображението, което предизвика интереса ми към темата, станала обект на настоящата статия, се намира в т.н. Нова митрополия в град Несебър. (ил.01) През поствизантийския период тази стара трикорабна базилика, посветена на Богородица¹, става седалище на несебърските митрополити. В края на XVI век храмът е разширен, а през 1598 – 99 г. е цялостно украсен с нови стенописи. (ил. 02)

Именно тогава в конхата на централната апсида е изписано изображение на Богородица (ил.03), в което тя е определена с епитета „Панмакариastos“.(ил.04) Представена е седнала на трон с висока облегалка. В скута седи Младенецът Христос. Той е изобразен фронтално. Благославя с дясната ръка и държи свит на руло свитък в лявата. Богородица го придържа по специфичен начин: дясната ръка е положена на рамото на Христос, а с лявата ръка докосва краката Му. От двете страни на царствената двойка са застанали архангелите Михаил и Гавраил. Те не носят царски одежди. Облечени са с хитони и химатии. Предводителите на небесните сили изразяват почитта си към Божията майка и нейния Син, като протягат към тях ръце, покрити с кърпи.

Генезисът на тази добре позната във византийското изкуство иконография откриваме още в изкуството на V - VI век. Н.П. Кондаков предполага, че тя е свързана с трансформацията на композицията „Поклонението на влъхвите“ (ил.05) в серия от изображения, при които Божията майка е представена фронтално – така, както това е в амвона от Солун (V)². Почти веднага характерното изображение, представящо Богородица седнала на трон и придържаща благославящия Младенец с едната ръка за рамото, а с другата – за краката, се обособява като самостоятелен иконен тип. Той акцентира върху царствената природа на новородения Иисус и неговата майка. Появява се в произведения, имащи различно предназначение и изпълнени в различни техники: прочутата енкаустична икона от манастира „Св.

¹ През XIX век е препосветена на архидякон Стефан, поради което сега в литературата е известна и като църквата „Св. Стефан“.

² Н. П. Кондаков, *Иконография Богоматери*, Т. I – II, 1914 – 1915 (репр. изд. Москва 1998), т. I, 47 – 50

Екатерина” на Синай (VI в.)³ (ил.06), мозайката от конхата на апсидата на базилика Евфрасиана в Пореч (VI в.)⁴ (ил.07), фреската от катакомбите на Комодила (VI в.)⁵, диптих от Берлинския музей (VI в.)⁶, фреската от църквата Санта Мария Антиква в Рим (VI в.)⁷ (ил.08), мозайката от базиликата Св. Димитър в Солун⁸ и др.

Още по това време интересуващата ни иконография на Богородица с Младенеца започва да се използва при украсата на олтара (Санта Мария Антиква) и конхата на апсидата (Пореч). В следиконоборската епоха това се превръща в честа практика: константинополската „Св. София” (IX и X в.) (ил.09 и 10), католикона на манастира „Хосиос Лукас” във Фокида, Гърция (XI в.)⁹ (ил.11), църквата Св. Георги „ту вуну” в Костур (XIV век) и други. В последния от изброените паметници Богородица носи епитета „Пантанаса”. От двете страни на трона са изобразени не архангелите Михаил и Гавриил, а два херувима¹⁰.

През XV - XVI век интересуващата ни иконография придобива значителна популярност сред критските майстори. Главна заслуга за това има Андреас Рицос, който изработва за манастира „Св. Йоан Богослов” на остров Патмос голяма по размери икона на Богородица „Пантанаса” (ил.12), осъвременявайки стария византийски образец¹¹. Същата иконографска схема използват синът му Николаос Рицос¹² и други критски зографи от XV – XVII век¹³.

В несепърската Нова митрополия е използвана същата иконография, но епитетът е друг. Божията майка е определена като „Панмакаристок” т.е. всеблаженна. Този епитет се среща относително рядко. Предполага се, че

³ K. Weitzmann, *The Monastery of Saint Catherine at Mount Sinai. The Icons. I. From the Sixth to the Tenth Century*, Princeton 1976, 18 – 21, № B.3

⁴ Н. П. Кондаков, *Иконография Богоматери*, т. I, 176 – 179

⁵ Пак там, т. I, 182 – 184

⁶ Пак там, т. I, 224

⁷ Пак там, т. I, 270, 276 - 286

⁸ Пак там, т. I, VII

⁹ Th. Chatzidakis, *Présences classiques dans les mosaïques de Hosios Loukas* // XVI Internationaler Byzantinisten Kongress, Akten, II/5, JÖB, 32/5, 101 – 103

¹⁰ E. Τσιγαρίδας, *Τοιχογραφίες της περιόδου των Παλαιολόγων σε ναούς της Μακεδονίας*. Θεσσαλονίκη 1999, 213, εικ. 125

¹¹ N. Chatzidakis, *Icons of the Cretan School (15th – 16th Century)*, Exhibition Catalogue, Benaki Museum, Athens 1983, 28 -29, № 17; M. Chatzidakis, *Icons of Patmos. Questions of Byzantine and Post-byzantine painting*, Athens 1985 (greek ed. 1977), 60 – 61, № 10, pl. 12

¹² N. Chatzidakis, *Icons of the Cretan School ...*, 29 – 30, № 18

¹³ N. Chatzidakis, *Icons of the Cretan School ...*, 42 – 43, № 36; M. Chatzidakis, *Icons of Patmos...*, № 66, pls. 120, 122, 124 ; 128, № 81, pl. 52; 132, № 90, pl. 142; 136 № 97 pl. 54, 139 № 101 pl. 150 ; 148 № 116 pl. 164 ; 145 – 146 № 117 pl. 164 ; 149 № 118 pl. 190; *Синай Византия Русь. Православное искусство с 6 до начала 20 века*. Каталог выставки. Ред. О. Бадлей, Э. Брюнер, Ю. Пятницкий. С.-Петербург 2000, 178 № В-155; 183 – 184 № В-162, *Βυζαντινή και μεταβυζαντινή τέχνη*. Αθήνα 1986, № 148

е свързан с едноименен манастир в Константинопол, който в периода от падането на византийската столица в ръцете на турците до към края на XVI век служи като седалище на Константинополската патриаршия. От този манастир произхожда една мозаечната икона с твърде дискуссионна датировка¹⁴, която днес се съхранява в Константинополския патриархат (ил.13). Трябва обаче да се отбележи, че изобразената на нея Богородица с Младенеца не е определена като „Панмакаристор“. Иконографията също се различава. Божията майка е представена до поясно. Позата ѝ, както и тази на Христос нямат нищо общо с познатото ни от несребърската Нова митрополия изображение¹⁵. Следователно, въпреки произхода си от манастира „Богородица Панмакаристор“, константинополската мозаечна икона не е служила като прототип на изображението в централната апсида на несребърската Нова митрополия.

Търсенето би могло да продължи в друга посока. През XVI – XVII век на Света гора/ Атон епитетът „Панмакаристор“ също има известна популярност. Доказват го две произведения: 1) икона от манастира „Св. Павел“, дело на критски зограф от кръга на Теофан Стрелицас Батас (Критянина)¹⁶ (ил.14); и 2) икона от началото на XVII век от Карея, за която се предполага, че принадлежи на зографа Лонгин, или майстор от неговия кръг¹⁷(ил.15).

В тези атонски икони Богородица е определена с епитета „Панмакаристор“. Въпреки това проблемът остава нерешен, защото те се различават иконографски от изображението в несребърската Нова митрополия. И обратно, през същия този период – XV – XVII век, икони, сходни като иконография с несребърското изображение, се определят като „Пантанаса“¹⁸, „Кардиовастасуса“¹⁹, „Кириотиса“²⁰ или пък „Кириа тон ангелон“²¹. Следователно през XVI – XVII век епитетът „Панмакаристор“ не е бил прикрепен към определен иконографски тип на Богородица с Младенеца. Единственият познат ми случай освен несребърската Нова митрополия, когато го срещаме приложен към интересувашата ни иконография, е манастирът на Филантропините на острова в Янина²² (ил.16). Тук изображението е поместено не в апсидата на храма, а в западната част на едно от допълнителните помещения-галерии.

¹⁴ От XI до XIV век.

¹⁵ O. Demus, *Die byzantinischen Mosaikikonen. I. Die großformatigen Ikonen*. Wien 1991, 39 – 42, taf. VIII

¹⁶ M. Βασιλάκη, Γ. Ταβλάκης, Ε. Τσιγαρίδας, *Ιερά μονή αγίου Παύλου. Εικόνες*, Άγιον Όρος 1998, 53 – 54, εικ. 17

¹⁷ M. Basilaki, G. Galavaris, At. Paliouras, I. Tablakis, *Kemilia Protatou*, t. II, Agion Oros, 2004, 187 - 188, eik. 94

¹⁸ Виж по-горе: Св. Георги „ту вуну“ в Костур, иконата на Николаос Ридос

¹⁹ M. Chatzidakis, *Icons of Patmos...*, 128, № 81, pl. 52 ; 145 – 146 № 117 pl. 164; 149 № 118 pl. 190; M. Chatzidakis – I. Bitha, *Corpus of the Byzantine Wall-paintings of Greece. The Islans of Kythera*, Athens 2003, 212, fig 1; 87, fig. 20

²⁰ M. Chatzidakis – I. Bitha, *Corpus ...*, 83, fig 15

²¹ M. Chatzidakis, *Icons of Patmos...*, 132, № 90, pl. 142; 136 № 97 pl. 54; 148 № 116 pl. 164;

²² Тук изображението на Богородица Панакаристор е поместено в северния ек-

В несепбърската Нова митрополия ситуацията е по-различна. За изображението е избрано най-почетното място. Сам по себе си този факт е многозначителен. Той подсказва, че чрез необичайното съчетаване на епитета „Панмакаристор“ с един древен, популярен и „царствен“ иконографски вариант на Богородица, е търсен някакъв акцент, някакво по-специално послание. Вероятно така били подчертани връзките на Несепбърската митрополия с константинополската вселенската патриаршия, чието седалище през XVI век бил манастирът Богородица Панмакаристор в Цариград.

Георги Геров

БОГОРОДИЦА ПАНМАКАРИСТОС У ПОСТВИЗАНТИЈСКОЈ УМЕТНОСТИ

Слика која је изазвала почетак овог истраживања налази се у цркви Нове Митрополије у Несепбру, Бугарска. У поствизантијском периоду, ова стара троброда базилика посвећена Богородици постала је седиште метрополита из Несепбра. Крајем XVI века црква је проширена и од 1598. до 1599. године њени су зидови у целини осликани. Тада је, дакле, у конхи централне апсиде насликана представа Богородице коју називају Панмакаристор. Богородица је представљена како седи на престолу. У њеном је крилу мали Исус. Богородица га држи на карактеристичан начин, њена десна рука почива на његовом рамену, левом руком она додирује његова стопала. Корени ове представе, честе током византијског периода, могу се наћи у уметности V – VI века. Претпоставља се да је она резултат трансформације сцене Обожавање мудраца у серију представа у којима је Богородица са малим Христом приказана фронтално. Не касније од VI века ова представа Богородице постала је независна и почела да се јавља у олтару цркве, посебно у конхи апсиде. Након периода иконкласта ова пракса постаје чешћа. Од XV до XVII века критски сликари често су користили ову стару представу, али је нису називали Богородица Panmakaristos, већ су додавали друге епитете, попут: Пантанаса, Кардиоастазуса, Кириотиса или, пак, Кириа тон ангелон.

Веза епитета Панмакаристор са старом иконографијом, често презентованом у конхи централне апсиде и њена царска конотација – веза, коју налазимо у цркви Нове Митрополије у Несепбру - захтева објашњење. Може се претпоставити да је она резултат жеље да се истакне повезаност митрополије Несепбар са Црквом (Васељенска Црква из Цариграда), која је у XVI веку имала седиште у манастиру Богородице Панмакаристор у Цариграду.

зонартекс (1560 г., стенописите се приписват на братјата Георгиос и Франгос Кондарис) – виж: *Μοναστήρια νησο Ιωαννίνων. Ζωγραφική*. Γεν. επ. Μ. Γαρίδης – Αθ. Παλιούρας, Ιωάννινα 1993, πιν. 298

Ил.01 Новата митрополија в Несебър, поглед от југоизток.

Сл. 1 Нова митрополија у Несебру, поглед са југоистока.

Ил.03 Новата митрополија в Несебър, стенописи в централната апсида.

Сл. 3 Нова митрополија у Несебру, фреске у централној апсиди.

Ил.02 Новата митрополија в Несебър, интериор, поглед към олтарната част.

Сл. 2 Нова митрополија у Несебру, ентеријер, поглед на део олтара.

Ил.04 Богородица Панмакарistos, стенопис от Новата митрополия в Несебър.

Сл. 4 Богородица Панмакарistos, фреска из Нове митрополије у Несебру.

Ил.05 Поклонение на вълхвите, раннохристиянски релеф.

Сл. 5 Клањање мудраца, ранохришћански релеф.

Ил.06 Богородица с Младенца и светци. Икона от манастира „Св. Екатерина” в Синај.

Сл. 6 Богородица са Младенцем и светцима. Икона из манастира Св. Екатерина у Синају.

Ил.07 Богородица с Младенеца. Мозайка от базилика Евфрасиана в Пореч.

Сл. 7 Богородица са Младенцем. Мозаик из Еуфразилеве базилике у Поречу.

Ил.08 Богородица с Младенеца. Фреска от църквата Санта Мария Антика в Рим.

Сл. 8 Богородица са Младенцем. Фреска из цркве Санта Марија Антика у Риму.

Ил.09 Богородица с Младенеца. Мозайка от църквата „Св. София” в Константинопол.

Сл. 9 Богородица са Младенцем. Мозаик из цркве Св. Софија у Константинопољу.

Ил.10 Богородица с Младенеца и императорите Константин Велики и Юстиниан, мозайка от църквата „Св. София” в Константинопол

Сл. 10 Богородица са Младенцем и императорима Константином Великим и Юстинианом, мозаик из цркве Св. Софија у Константинопољу.

Ил.11 Богородица с Младенеца, мозайка от католикона на манастира Хосиос Лукас.

Сл. 11 Богородица са Младенцем, мозаик из католикона манастира Хосиос Лукас.

Ил.12 Андреас Рицос, Богородица Пантанаса, икона от манастира „Св. Йоан Богослов” на остров Патмос.

Сл. 12 Андреас Рицос, Богородица Пантанаса, икона из манастира Св. Јован Богослов на острву Патмос.

Ил.13 Богородица с Младенца, мозаична икона от манастира „Богородица Панмакарistos” в Константинопол, сега в Константинополския патриархат.

Сл. 13 Богородица са Младенцем, мозаична икона из манастира Богородица Панмакарistos у Константинопољу, сада у Константинопољској патријаршији.

Ил.14 Богородица Панмакарistos, икона от манастира „Св. Павел” на Света гора/ Атон

Сл. 14 Богородица Панмакарistos, икона из манастира Св. Павле на Светој гори

Ил.15 Богородица Панмакарistos, икона от Карея.

Сл. 15 Богородица са Младенцем, икона из Кареје.

Ил.16 Богородица Панмакарistos и светци, стенопис от манастира на Филантропините в Янина

Сл. 16 Богородица Панмакарistos и светци, мурал из манастира Филантропините у Јанини.

